

УДК 378 (477)

В. О. МАШТАКОВА

СТАНОВЛЕННЯ ТЕОРІЇ СОЦІАЛЬНОГО ВИХОВАННЯ В УКРАЇНІ В ХІХ — ПОЧАТКУ ХХ СТ.

Розглянуто становлення теорії соціального виховання в Україні в ХІХ — початку ХХ ст., висвітлено соціально-педагогічні погляди у творчій спадщині українських педагогів, науковців, освітніх діячів ХІХ — початку ХХ ст.

Ключові слова: соціальне виховання, суспільне виховання, соціально-педагогічні погляди.

Рассматривается становление теории социального воспитания в Украине в ХІХ — начале ХХ ст., охарактеризованы социально-педагогические взгляды в творчестве украинских педагогов, ученых, деятелей образования ХІХ — начала ХХ ст.

Ключевые слова: социальное воспитание, общественное воспитание, социально-педагогические взгляды.

The author analyses the history of theory of social education in Ukraine in ХІХ–ХХ century, the social pedagogic conceptions Ukrainian teachers, scientific, figures of education in ХІХ–ХХ century.

Key words: social education, social pedagogic sights, society education.

Сьогодення вимагає від нас, громадян України, прийняття важливих рішень, скоординованих дій щодо питання виховання. Перехід України до демократичного суспільства зумовлює виховання людини в душі нових суспільних поглядів. Виникає необхідність підготувати людину вихованням до нових форм життя. Актуалізується звернення до історії розвитку вітчизняного соціального виховання в ХІХ — початку ХХ ст. (слід зауважити, що саме період другої половини ХІХ ст. — це закладання підвалин майбутніх соціокультурних трансформацій) з метою розуміння сучасного стану відродження соціального виховання в Україні і визначення перспектив. Ми погоджуємося з Л. Ваховським, що історія педагогіки не може і не повинна постачати нам готові цінності. Її завдання полягає в тому, щоб відтворити й узагальнити досвід вирішення проблем ціннісного характеру в минулому, необхідний не для безпосереднього використання в сучасній педагогічній практиці, а для обґрунтування нової системи цінностей і ціннісних орієнтацій, відповідних часу [2, с. 44].

Наразі вважаємо за доцільне звернення до джерел вітчизняної та української теорії соціального виховання, яка здатна відновити наступність соціально-педагогічної думки, та на цих підвалинах теоретичних і практичних здобутків наших попередників відбудувати сучасні соціально-виховні концепції.

Досліджували історію соціального виховання І. Зверєва, С. Савченко, С. Харченко, Л. Штефан, Н. Осьмук та ін. Загалом значна частина авторів вивчали або певний аспект соціальної педагогіки (практичну соціально-педагогічну роботу з різними верствами населення), або підтримку осіб, котрі потребують допомоги, на державному рівні. А. Рижанова аналізувала становлення вітчизняної теорії соціального виховання у творчості російських педагогів.

Незважаючи на окремі успіхи, досягнуті при вивченні становлення теорії соціального виховання в Україні в ХІХ — напочатку ХХ ст., висвітленні окремих її проявів, у науковій літературі залишається маловизначеними багато питань, що й зумовило нашу зацікавленість цією проблемою.

Метою статті є аналіз публікацій українських педагогів і освітніх діячів зазначеного періоду, у творчому доробкові котрих значна увага приділяється формуванню соціальних цінностей, соціальних ознак, просоціальної поведінки та соціальної активності як окремої людини, так і соціальних груп та соціуму в цілому.

У ХІХ ст. в різних регіонах українських земель були свої особливості розвитку господарства, політична структура, духовне буття, зумовлені тим, що вони були поділені кордонами. Українські землі були поділені між двома імперськими державами — Австро-Угорщиною (Галичина, Буковина, Закарпаття) та Росією (Центральна, Південна, Східна Україна). Саме тоді була висунута й обґрунтована ідея соборності України, над якою почало працювати не одне покоління дослідників, національно свідомої інтелігенції.

Частина українських педагогів працювала в контексті російської прогресивної педагогічної ідеології, якій притаманний гуманістичний, загальнодемократичний підхід. Загалом творчості українських педагогів притаманні творчості особливості свого часу, теоретичне і практичне мислення. Вони обґрунтовували ідею соборності, намагалися створити «єдиний педагогічний простір», наголошували на відродженні національної ідеї через пробудження у свідомості як окремої особистості, так і соціуму ідей патріотизму.

Формуванню теорії соціального виховання в Україні сприяли такі українські педагоги й освітні діячі: О. Антонович, О. Барвінський, Г. Врецьона, О. Духнович, М. Корф, К. Лебединцев, М. Ланге, С. Миропольський, М. Пирогов, С. Русова, П. Чубинський, Т. Шевченко, П. Юркевич та ін.

У творчій спадщині О. Духновича, Т. Шевченка, М. Корфа, Г. Врецьони ідея соціального виховання розглядається поряд з відродженням національної свідомості та становленням нації. Соціальне виховання сприяє самовдосконаленню і збагаченню індивіда в суспільстві та народній ідентичності через їх самоусвідомлення та самопізнання, за умов виховання кожної людини через національну ідею. В іншому разі (при відсутності національних цінностей) народ втрачає свою народність.

Соціально-педагогічний аспект виховання у творчості О. В. Духновича (1803–1865) убачаємо в тому, що він закликав батьків і вчителів прищеплювати молодому поколінню патріотизм, основне завдання школи — у формуванні нового покоління «синів народу», а кінцевою метою виховання

вважав розвиток людини, котра прагне людяності, добра, поєднue особисті і суспільні інтереси, ідеалом якої є «злиття людяності, людинолюбства і добродійності». У своєму першому українському підручнику з педагогіки «Народная педагогія» (1857 р.) фактично стверджував ідею залежності ефективності соціального виховання від цінностей, які воно поширює через усі соціокультурні сфери: «Щастя і нещастя людини більшою мірою залежать від морального виховання, ніж від народження... Так само, якщо родючу землю не обробляти, вона вирощуватиме самі будяки чи лободу, так і людину необхідно виховувати і навчати, щоб плоди давала як собі, так і суспільству... Настанова дітей у суспільстві людей є найпотрібнішою, оскільки люди живуть, товаришуючи, та без настанови були подібні до худоби, і суспільство було б подібне до звірячого, проте людство лише через настанови може функціонувати» [1, с. 204]. Тільки соціально виховуючи суспільство, можна почувати гідним членом цього суспільства, завдяки взаємодії, взаємовпливу освіти, виховання і морального самовдосконалення люди стають господарями своєї долі.

У контексті теорії національного виховання маємо можливість розглянути соціальне виховання у творчій спадщині Т. Г. Шевченка (1814–1861), котрий вважав, що людина матиме змогу в тому разі реалізувати сенс свого життя, набути цілісність соціального буття, коли уряд та держава нададуть усі сприятливі умови для цього — скасування кріпацтва, підвищення рівня освіченості і культури народу. Він вважав, що сімейне виховання має доповнюватися суспільним, щоб підростаюче покоління не було відірваним від громади, суспільного життя. Під суспільним вихованням розумів спілкування дітей з однолітками та дорослими, ознайомлення з навколишнім світом, працею, побутом. Виховання має бути позитивним, відповідати інтересам суспільства. У повісті «Близнюки» довів, який вплив має навколишнє середовище на особистість.

Віддзеркалення соціально-педагогічних поглядів Т. Г. Шевченка, О. В. Духновича знаходимо у творчості багатьох українських педагогів.

Так, кінцеву мету виховання М. І. Пирогов (1810–1881) убачав у формуванні справжніх людей (до речі, досить уживаний термін у той час). Він вважав, що поліпшення рівня життя людини в суспільстві можна досягти через соціальні перетворення, насамперед, удосконалюючи систему освіти і виховання. Моральна освіта для всіх людей є основою, на якій повинна базуватися спеціальна освіта. Насамперед, необхідно забезпечити розвиток особистості, сформувати моральні цінності, необхідні людині при вступі в самостійне життя, лише в такому разі особистість у повному обсязі матиме змогу реалізувати сенс свого життя.

Значна увага питанням виховання приділяється у творчості П. Д. Юркевича (1826–1874), котрий наполегливо переконував, що виховання в житті суспільства має перетворювальну силу, яка уможливає існування людства, його вдосконалення, тобто фактично довів необхідність соціального виховання, як необхідної умови розвитку суспільства добробуту та злагоди: «Спочатку держава підтримує своє існування й історичне значення арміями, потім усвідомлює могутню силу капіталу та опікується розвитком

народного добробуту, нарешті, переконується, що до цих умов її сили та значення має долучитися ще одна — найважливіша, нічим не замінена — умова, це є народна освіта» [8]. Соціально-педагогічний аспект виховання в педагогічній творчості П. Юркевича відбивається у визначенні суб'єктів виховання — не лише традиційні родина та школа, але й церква, суспільство загалом. Мета виховання за змістом була також соціальною, оскільки враховувала «три начала вихованця»: особливість духу вихованця, необхідність виховання обов'язку стосовно провідних соціальних інституцій: церкви, родини, держави, а також його майбутнього покликання, тобто через професійну діяльність, за допомогою якої людина соціально самореалізується та впливає на розвиток суспільства: «Виховуй людину так, щоб у зрілому віці вона знала добро, любила добро, мала сили робити добро» [8]. Згідно з П. Юркевичем збереження єдності загальнолюдського та народного у вихованні є найголовнішим. Обстоював єдність виховання і навчання в процесі формування особистості. Як прихильник ідеї християнської гуманності, яка вбачає добро в кожному, педагог вірив у перетворювальну силу Любові. Наголошував, що обов'язок вихователя — поважати Людину в людині, плекати неповторність, унікальність особистості. Поняття виховання духу й формування вільної людини нероздільні. «Кожне нещастя, кожна непогамована поведінка людини — це явище, яке в жодному разі не віддаляє людину від її одвічного призначення і яке, мабуть, входить у неї, як засіб виховання та каяття, як чистець егоїзму та різного роду пристрасти» [8, с. 706]. У питанні про співвідношення особистих і суспільних інтересів П. Юркевич зазначав, що доки людина обстоює свої інтереси в межах справедливості, доти ці інтереси поважатимуть різні стани і нації, що, власне, і є основою законодавства всіх народів.

За Юркевичем, особистості повинні бути притаманні шість чеснот: мислення, позбавлене забобонів, любов до людей, смиренність, толерантність, благодійність, побожність. Як виявляється, християнські цінності збігалися з цінностями соціальними, що деякою мірою сприяло розвиткові соціального виховання в суспільстві. «Релігійно-моральне переконання є в людині не якоюсь якістю, якою вона відзначається в той чи інший час, від якої вона іноді може відмовитися, а становить іманентну її духову субстанцію її мислення та дії» [8]. Цей вислів П. Юркевича якнайточніше відображає становище нашого сучасного суспільства, коли, незважаючи на всі закони гуманності, моральної духовності, християнської традиції, суспільна свідомість нині культивує принципи сили, збагачення, раціоналістичного погляду на світ, таким чином принижуючи те саме прекрасне, що є в людині. Тому вважаємо, що філософські та соціально-педагогічні погляди П. Юркевича є взірцем для осмислення та зміни нашого життя.

Нові зміни в суспільно-політичному житті імперії середини XIX ст. (відміна кріпосного права, зв'язок з західними демократичними ідеями) сприяли зародженню такого явища, як Громади. Вони ставили за мету формування національної свідомості і самосвідомості українського народу через просвітництво, поширення знань, освіту широких народних мас. Цікаво,

але саме Петербурзька громада була об'єднуючим центром усіх прогресивних українських сил. Громадівці вважали, що, виховуючи кожен окрему людину через національну ідею, соціальне виховання сприяє взаємодосконаленню індивіда в суспільстві і народної ідентичності через їх самоусвідомлення та самопізнання. Народні традиції, народні звичаї — це своєрідні моральний кодекс, правові закони, за якими народ буде своє життя. Для народу дуже важливо є суспільна думка, людський осуд — як велика кара. Тому закони відповідають моральним нормам народного співжиття. До громади входили В. Б. Антонович (1834–1908), П. Г. Житецький (1836–1911), М. І. Костомаров (1817–1885), П. О. Куліш (1819–1897), О. Я. Кониський (1836–1900), П. П. Чубинський (1839–1884).

Фактично, аналізуючи історичне минуле, В. Б. Антонович (1834–1908) виявив взаємозв'язок соціального виховання, суспільного виховання і суспільної свідомості в історії окремих народів — російського, польського й українського (соціальне виховання було механізмом формування суспільної свідомості): у росіян — принцип авторитету державної влади, як результат — міцне самодержавство, у поляків — принцип аристократизму, який сприяє боротьбі між різними панівними групами суспільства. В українців — принцип вічовий, «принцип широкого демократизму.

У педагогічній творчості Г. З. Врецьона (1839–1901), О. Г. Барвінського (1847–1926) соціально-педагогічний аспект вбачається в розширенні традиційних суб'єктів і виховання — це не лише традиційні родина та школа, але й церква, суспільство загалом та їх спільна скоординована діяльність щодо виховання народу. Так, основними чинниками виховання народу Г. Врецьона вважав школу і громадські культурно-просвітницькі та господарські об'єднання. Тобто наголошував на створенні виховуючого простору, взаємодії всіх інституцій у справі просвіти народу, на необхідності тісної співпраці школи із сім'єю, церквою, громадою, який активізує активність усіх мешканців села та вироблену в спільній злагоді громадську думку; національний момент вважав інтегральною частиною виховання гуманності, виховання з метою життя в суспільстві, тобто наголошував на вихованні соціально активної особистості.

На початку ХХ ст. зароджувалися культурно-освітні товариства «Просвіта», при яких відкривалися дитсадки, бібліотеки, читальні, недільні школи. Питання, що стосувалися формування духовності молоді, порушували на своїх засіданнях Товариства і Громади, що діяли в різних містах України: Київська «Стара Громада» (об'єднувала видатних діячів:

І. Нечуя-Левицького, М. Старицького, М. Лисенка, П. Косач та ін.), «Товариство ім. Т. Г. Шевченка» (Львів 1873 р.), «Руське педагогічне Товариство» (Львів 1881 р.), яке згодом перетворилося на «Українське товариство педагогів».

Соціально-педагогічний напрям у творчому доробкові С. Ф. Русової (1856–1940) полягає у визначенні найважливіших передумов виховання справжньої людини (тобто формуванні просоціальної особистості): виховання має бути індивідуальним, національним, відповідати соціокультурним

вимогам часу, вільним, не залежати від тих чи інших урядових вимог, ґрунтуватися на громадській організації. У книжці «Дошкільне виховання» С. Русова опрацює вихідні положення про значення національної системи виховання. Серед них основні: національне виховання є певним ґрунтом у справі зміцнення моральних сил дитини й оновлення, відродження душі народу. Міцнішою нацією в наш час (це відповідає реаліям сьогодення) виявляє себе та, яка краще за інші вичерпала у вихованні свої глибокі національні скарби і сприяє вільному розвитку національної психології. Національне виховання виробляє в дитини не подвійну мораль, а сприяє формуванню міцної цілісної особистості. Воно забезпечує кожній нації найширшу демократизацію освіти, коли її творчі сили не будуть покалічені, а, навпаки, дадуть нові оригінальні, самобутні скарби для вселюдського поступу. Національне виховання через пошану та любов до свого народу виховує в дітях любов і пошану до інших народів, таким чином сприяє широкому єднанню й світовому порозумінню між народами та націями... Мало це мати вихователів з відповідною науковою підготовкою, необхідно, щоб усе громадянство розуміло велике значення виховання й створювало найкращі для цього умови. У часи відродження народів, перебудови громадського життя завжди є нагальна потреба та кінцева вимога переглянути програми виховання, навчання й відкриття різних типів школи. І ця велика праця перебудування всього виховання була корисною для всього народу, забезпечувала найкращий, найпевніший розвиток усього народного життя [6, с. 40].

С. Русова вказує на необхідність гармонізації виховного впливу на особистість (дитину) різних виховних соціальних інституцій, взаємодії держави, родини щодо виховання: «...сучасний склад родинного життя мусить змінитися, перетворитися на свідомий рівноправний кооператив, у якому і батько, і мати, і діти несуть кожний свій обов'язок, свою працю і мають свою волю, але всі об'єднані спільним шуканням добра і правди. Залежно від поступової зміни соціальних умов, родинний склад трансформується, а поки що необхідно, щоб громадянство прийшло на допомогу батькам, та й самі родини мусять єднатися в спілки, товариства, щоб вільно виховувати дітей маленькими гуртками» [6, с. 37].

Уперше серед українських педагогів і громадських діячів дослідниця розглядає морально-соціальне виховання, визначає сутність соціального виховання дитини, виховуючий потенціал соціальних організацій, вплив соціального оточення на дитину; виокремлює два впливи на дитину: один несвідомий, глибокий — спадщина фізична — дитина має той антропологічний склад, який має і її рідний народ, який дається чи формується під впливом клімату, раси, географічної зони, фізичного складу її дідів, батьків, матері. Не менше значення має й те соціальне оточення, в якому розпочинає своє життя дитина, від якого саме вона все переймає, так звана «соціалізація». Кожний крок свідомого розвитку зміцнює вплив соціального оточення — мова, оповідання, читання, товариші і мандрівки [6, с. 142]. Фактично С. Русова у своїй педагогічній творчості доводить потребу суспільства в соціальному вихованні: «Люди існують для людей, і людина

людині — Бог. Нижчій звірячій природі людини лише громадянство, лише суспільне життя ставить відразу тисячу перешкод, і людина має їм коритися, оскільки й сама живе лише громадянством. Ось чому і для виховання суспільство має бути і є метою, і завданням» [6, с. 145]; формулює мету соціального виховання: «Виховання не ставить собі завдання, як то кажуть, соціального конфіскування індивідуальності; навпаки, виховання сучасне ставить високо культ особи, яка вільно виявляє всі творчі сили. Але особа не має бути анархічною, свавільною, не має постійно виступати проти громадянства і кохатися у своїй незалежності та недоторканості; вона має бути такою особою, яка сміло обирає собі шлях, виробляє свою думку, активною працею проводить її між людьми, працює з однаковою жвавістю і для своїх власних потреб, і на добро людям» [6, с. 144].

Важливим з другої половини XIX ст. стає усвідомлення культуротворчої можливості соціального виховання. Так, М. М. Ланге (1858–1921) довів, що наступність у людському суспільстві зумовлена традиціями в широкому розумінні, передачею від одного покоління до іншого всієї сукупності досягнутої культури через копіювання, навчання, мову. Вважав, що людська особистість на 99% — продукт історії та суспільства. Очоливши історико-педагогічне товариство в Одесі, заснував при ньому педагогічний відділ, основним завданням відділу вбачав створення педагогічної науки на нових методологічних засадах, був переконаний, що педагогіка — це соціальна наука, яка має ґрунтуватися на соціологічних дослідженнях, був прихильником соціальної педагогіки.

Соціально-педагогічна спрямованість в творчій спадщині К. Ф. Лебединцева (1878–1925) полягає в розумінні щодо необхідності розширення активних суб'єктів соціального виховання та визнання соціумом їх прав — захищав права дітей і жіноцтва, за скасування рабовласницьких стосунків між чоловіком та жінкою, наголошував, що необхідно змінити суспільне середовище з метою реалізації жінкою в повному обсязі прав на материнство, наполягав на вихідному для соціального виховання визнанні особистості, унікальності людини із самого початку її свідомого життя.

Слід зауважити, що питання соціального виховання як окремої особистості, так і національного суспільства були актуальними для української соціальної свідомості в XIX — напочатку XX ст. Таким чином, у зазначений період відбувається процес активного становлення теорії соціального виховання в Україні. Соціальне виховання намагалося вирішити актуальні для того часу проблеми: створення національної системи соціального розвитку людини, з'ясування специфіки різних видів виховання та гармонізації їх впливу на особистість, різні соціальні групи, взаємозалежність соціального виховання й національної громадянської єдності населення країни, а також дієвих шляхів виходу суспільства з кризи як моральної так і соціальної.

Перспекиви подальших досліджень — вивчення спадщини російських педагогів зазначеного періоду, педагогічні погляди яких сприяли формуванню теорії соціального виховання.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Антология педагогической мысли Украинской ССР / сост. Н. П. Калениченко. — М. : Педагогика, 1988. — 640 с.
2. Ваховський Л. Наратив у історико-педагогічному дослідженні: методологічний аналіз / Л. Ваховський // Шлях освіти. — 2007. — №1. — С. 42–45
3. Егоров С. Ф. Хрестоматия по истории школы и педагогики в России / С. Ф. Егоров — М., 1974. — 527 с.
4. Любар О. О. Історія української школи і педагогіки : навч. посіб. / О. О. Любар, М. Г. Стельмахович, Д. Т. Федоренко — К. : Знання, 2006. — 447 с.
5. Провідники духовності в Україні : Довідник / за ред. І. Ф. Кураса. — К. : Вища шк., 2003. — 783 с.
6. Русова С. Вибрані педагогічні твори. / С. Русова — К. : Освіта, 1996. — 304 с.
7. Українська педагогіка в персоналіях : у 2 кн. Кн.1 : навч. посіб. / за ред. О. В. Сухомлинської. — К. : Либідь, 2005. — 552 с.
8. Юркевич П. Історія філософії права. Філософський щоденник / П. Юркевич. — К., 2001. — 751 с.

Надійшла до редколегії 5.09.2009 р.

УДК 37.018.1

О. П. ШАРОВАТОВА

ДОСЛІДЖЕННЯ ГОТОВНОСТІ МАЙБУТНІХ СОЦІАЛЬНИХ ПЕДАГОГІВ ДО ЗДІЙСНЕННЯ ГУВЕРНЕРСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Розкрито сутність та структуру готовності майбутніх соціальних педагогів до гувернерської діяльності, визначено її компоненти, критерії, показники.

Ключові слова: професійна готовність, компоненти, критерії, показники, рівні готовності, соціально-педагогічний експеримент.

Раскрыты содержание и структура готовности будущих социальных педагогов к гувернерской деятельности, определены ее компоненты, критерии, показатели.

Ключевые слова: профессиональная готовность, компоненты, критерии, показатели, уровни готовности, социально-педагогический эксперимент.

The contents and structure of readiness of future social teachers to tutor activity have been revealed, its components, criteria, indexes and levels have been defined.

Key words: professional readiness, components, criteria, indexes, levels of readiness, social-pedagogical experiment.